

ИКОНОМИЧЕСКИТЕ НАУКИ В БЪЛГАРИЯ

По повод 135-годишнината на БАН, 55-годишнината на Икономическия институт при БАН и 60-годишнината на Съюза на учените в България (СУБ) на 24 януари 2005 г. в голямата зала на Икономическия институт при БАН се състоя кръгла маса на тема "Икономическите науки в България: днес и утре". Тя беше организирана от Икономическия институт при БАН, секция "Икономически науки" към СУБ и Съюза на икономистите към Федерацията на научно-техническите съюзи в България. Присъстваха водещи учени икономисти от страната, представители на Икономическия институт при БАН, ИУСИ на БАН, Стопанския факултет на Софийски университет, ИММ, НИО, ИАИ, сп. "Икономика и управление на селското стопанство", на различни катедри на Университета за национално и световно стопанство, на Нов български университет, на Стопанска академия "Д. А. Ценов" в Свищов, на Икономическия университет във Варна, на Югозападния университет "Н. Рилски" в Благоевград, на Колежа по пощи и далекосъобщения, на редица секции на СУБ, на Съюза на икономистите в България към ФНТС на Националната камара за развитие на бизнеса и много заинтересувани.

Дискусията беше открита от и. д. председател на секция "Икономически науки" на СУБ ст. н. с. д-р Росица Чобанова (Икономически институт при БАН). Встъпителен доклад за институционалната и методологическата адаптация на икономическата наука в България изнесе директорът на Икономическия институт при БАН ст. н. с. д-р Митко Димитров. От името на секция "Икономически науки" към СУБ проф. д-р ик. н. Георги Минчев (Нов български университет) представи доклад на тема "Новите реалности и икономическите науки".

При откриването на дискусията ст. н.с. д-р Р. Чобанова акцентира върху значението на икономическите науки за обществото, върху развитието им в БАН като национален център за научни изследвания и върху ролята на Съюза на учените в България като средище на дискусии по актуални икономически проблеми. Въпросът как с ограничени икономически ресурси, които променят своя състав, ценност и разположение, да се задоволят нарастващите и променящи се потребности и интереси на обществото или отделни части от него в определени периоди и на дадени територии авторката изтъкна като основен икономически проблем на всяко общество. Икономическата наука днес е изправена пред редица нови проблеми, които произтичат от съвременните предизвикателства на глобализацията на икономическите процеси в резултат от ускорената технологична промяна и интеграцията на Европа. Във връзка с това Р. Чобанова определи целта на дискусията - да се постигне по-добро разбиране за днешните и утрешните проблеми пред развитието на икономическите науки в България, като се отчитат историята и съвременните предизвикателства.

Във встъпителния доклад на тема “Институционална и методологическа адаптация на икономическата наука в България” *ст. н. с. д-р Митко Димитров* представи някои аспекти в развитието икономическите науки и на висшето икономическо образование в България, както и своето виждане за държавната политика в тези области. Той откри три периода в това развитие: предвоенен – до 1944 г., до 1989 г. и след 1989 г.

В предвоенната традиция (до 1944 г.) са разграничени две направления: прагматично, представено от Ст. Стамболов и Ал. Стамболийски, и теоретично – от Г. Данаилов, С. Демостенов, Ив. Кинкел, Оскар Андерсон. Авторът постави акцент върху успехите, постигнати в икономическата статистика от О. Андерсон, К. Попов, Пр. Киранов, Ив. Стефанов, Ан. Тотев и др. През този период има добре изградена мрежа от институции за висше образование и научни изследвания – Балкански близоизточен институт за политически науки, Висше търговско училище във Варна и Свищов, Статистически институт за стопански проучвания, Институт за земеделско-стопански проучвания и др. Издаваните научни списания са “Списание на българското икономическо дружество” (1896 – 1944 г.) и “Стопанска мисъл” (1929 – 1938 г.).

Вторият период от развитието на икономическите науки в България М. Димитров оцени от гледна точка на въздействието на господстващата икономическа доктрина. Той характеризира като бариери ограничеността на теоретична преводна западна литература и контролирания достъп (до средата на 80-те години) до статистически материали или издания на международни организации – ООН, ИК на Европа, МОТ и др. Относително разнообразните възгледи при провеждане на теоретичните изследвания през този период бяха групирани на такива, които са подчинени на задачите, определени от представители на държавното управление и решени при прилагане на подходи и методи съобразно официалната идеология (свързани най-вече с усъвършенстването на икономическата система), и други модерни търсения, преди всичко в областта на икономическото моделиране и икономическата кибернетика.

Преходът към третия период в развитието на икономическите науки се свързва с Указ 56 от 1989 г., който според автора налага икономически модел, на пръв поглед различаващ се радикално от марксизма-ленинизма и наложен от управляващия елит без обществена дискусия. Според него този модел е осигурил подходяща рамка за декапитализация на държавните фирми и за прехвърляне на държавни активи в собственост на представители на номенклатурата.

Въпреки привидното бързо и лесно изоставяне на марксизма-ленинизма като единствена теоретична основа на изследванията на практика реалната трансформация на възгледите, възприемането на нови подходи и прилагането на нови научни инструментариуми става далеч по-бавно, предимно на базата на самообучението, участието в образователни програми на западни университети и чрез съвместни изследователски проекти. Във

връзка с това са отграничени два етапа. Първият е до 1995 г., когато в обучението масово навлиза използването на преведени или преразказани учебници с подражателното заместване на термини и използване на “пазарен език”. През този период почти няма защитени дисертации и са допуснати много малко хабилитации. Вторият е характеризирани като период на промяна в парадигмата чрез преквалификация на учените, допълнена от властови и институционални въздействия – закриване на институти, ограничена възможност за заемане на управленски позиции, система за акредитация и атестация. В същото време се създават нови университети и изследователски центрове, приема се нов Закон за висшето образование.

В институционалната организация на академичната наука протичат съществени промени – закрита е Селскостопанската академия, а институтите към нея минават на директно подчинение на Министерството на земеделието. В резултат от акредитацията на институтите и атестацията на учените броят им намалява съответно с 20 и 40%. За икономическата наука последиците са много големи – закрит е един от двата института, а броят на учените намалява повече от 4 пъти.

Отрасловите икономически институти са закрити или приватизирани. Създадени са нови - Агенцията за икономически анализи и прогнози, преструктуриран е Изследователският център към БНБ. В неправителствения сектор са изградени няколко десетки нови изследователски центрове, но малка част от тях са се утвърдили – Център за икономическо развитие, Клуб “Икономика 2000”, Център за развитието на предприемачеството към УНСС, Център за либерални стратегии. Някои от тях са с ясно формулирана област на изследване и реализация на проекти, а други нямат такава и се стремят да получат максимален брой проекти, често в различни области. В повечето случаи те нямат постоянен състав и разчитат на външни експерти за изпълнението на получените проекти.

Авторът отчете, че в институционалната структура на висшето икономическо образование протичат съществени промени. Съществуващите висши учебни заведения по икономика променят значително вътрешната си структура и учебни програми. Създават се нови икономически факултети към 7 университета (СУ, ВТУ, ЮЗУ, Тракийски университет, ТУ, ЛТУ, ССУ). Обучение по икономика се предлага в 4 нови частни университета (НБУ, Американски университет, БСУ, ВСУ) и в 4 частни колежа – в София, Ботевград и 2 в Пловдив. Интересът към обучението по икономика в страната е голям – повече от 10 пъти е нараснал броят на студентите-икономисти. Новите факултети и филиали обаче срещат трудности, свързани с прилагането на съвременни програми или набирането на квалифицирани преподаватели. Понякога се използват преподаватели, които не са променили съществено съдържанието на учебните дисциплини.

С новия Закон за висшето образование се въвежда тристепенна образователната система, преструктурира се съдържанието на дисциплините

съобразно изискванията и стандартите на тази схема, контролирано от Националната агенция по оценка и акредитация (НАОА). Променена е тематиката на основните академични списания – “Икономическа мисъл” и “Икономически изследвания”. Те са реферирани в Journal of Economic Literature /EconLit, разпространяват се в най-големите библиотеки в света, а основните статии се публикуват в броеве на английски език.

В заключение М. Димитров обобщава, че в резултат от проведеното институционално реструктуриране икономическата наука се предефинира, като се изгражда нова мрежа от изследователски и образователни институции и се създават условия за провеждане на плуралистични изследвания.

От името на секция “Икономически науки” към СУБ проф. д-р ик. н. *Георги Минчев* постави проблема за необходимостта от дискутиране на теоретичните и методологичните основи на икономическата наука. Той представи резултати от свои последни изследвания върху теоретичното преосмисляне на новите реалности на прехода от индустриалната към информационната ера. Като се позова на факта, че в науката възникват много нови теории за обяснение на обществените процеси и явления, проф. Минчев обобщава, че днес се извършва трансформация и радикално преосмисляне на традицията и вече познатото. Същевременно се налага критична оценка на основните принципи и категории, които икономическата наука използва, нов прочит и интерпретация на теорията за фирмата, на принципите за оптималността, на мини-макса, на спонтанния ред, източниците на богатството, теорията за стойността, теорията за пазарното регулиране, за равновесното развитие на икономиката и много други. Авторът изрази становище, че все повече икономиката, основана върху труда, се заменя с икономика, базирана върху знанието, което става предмет и обект на икономическите изследвания. Проф. Минчев определи характерните черти на новото информационно общество като: замяна на неокласическата определеност на развитието с постулата за неопределеността; замяна на разбирането за естественото състояние на обществото за подреденост и устойчивост с хаос и непредсказуема динамика; приемане на разнообразието като нормално обществено състояние; сричане на принципа на йерархията в изграждането на обществената структура и отношения между хората; разкрепостяване на индивида в посока към индивидуализация на неговата личност и отделяне от масата; постепенно освобождаване на личността от идеологическия натиск при оформянето на ценностната му система (личността става плуралистична в своето съзнание и идейност); установяването на приоритет на духовността и личностното начало в човека, което го освобождава от манипулиране, с помощта на материални условия за съществуване и дейност. Поради обусловеността на икономическата дейност от творческата активност на личността междусубектните отношения постепенно заменят традиционните субект-обектни отношения.

Новият облик на обществото се съпътства от нови, различни от познатите и анализирани икономически и социални отношения, като авторът представи своите разбирания относно новите икономически процеси и явления. Според него в икономическата дейност на преден план изпъкват междусубектните отношения вместо традиционните субект-обектни отношения, с които сега се занимава икономическата наука. Постепенно се преодоляват границите между производството и потреблението и те стават неразличими. В производството освен материални продукти се включва и производството на креативна (творческа) и уникална личност. Потреблението вече не е само потребление на материални блага, но и статусни състояния и културни форми. В резултат от това се наблюдава разрушаване на пазарните отношения като развита форма на стокова размяна. Дейността, в която се обединяват чертите на производството и потреблението, не създава вече продукти като потребителни и разменни стойности, а само вещни и нематериални блага, осигуряващи самоусъвършенстването на личности. В този случай истинското съдържание и полезността са високо индивидуализирана знакова ценност. Проф. Минчев се позова на изводите на Жан Борияр в книгата му "Към критика на Политическата икономия на знака", като обобщава, че богатството не е въплътено в грамади от продукти в материално тяло (стоки, услуги, пари и др.), а в система от знаци (данни, информация, умения и т.н.), които са създадени, преумножени и модифицирани от хората.

Друга тенденция в съвременните икономически процеси и явления според проф. Минчев е преобразуването на частната собственост в лична като гаранция за свободата на индивида от обществото, собственост, която му открива възможност да твори самостоятелно своя живот и да не изпитва диктата на икономическите закономерности. По нов начин се изграждат отношенията между собственика на производствените средства и работника в съвременното общество, когато знанията и уменията стават основен ресурс за неговото развитие. Опосредстващото място на предметите (стоките) в отношенията между хората се замества от директния обмен на знания и умения. В заключение проф. Минчев се солидаризира с извода на Томас Стюард, че основен източник на богатството в информационната ера стават знанията и комуникацията между хората, като в нея се купува и продава "концентрирано знание" – колосален обем интелектуално съдържание в нищожна обвивка. В икономиката на информационната ера успехът е функция преди всичко на нови знания и умения и на нови форми на организация и управление. В структурата на знанието особено място заемат неявните знания, които правят индивидите и организациите лидери в конкурентната борба.

Тази "нова икономика", възникнала в естествената еволюция на обществото, поставя пред учените-икономисти задачата за преосмисляне на станалите вече ортодоксални принципи, категории и постановки на класическата и неокласическата икономически теории. От особено внимание и

промяна според автора се нуждаят някои аксиоми, върху които се опира икономическата наука и които социалната практика не успя да потвърди. Той обобщава, че в западната литература вече е налице отказът от ортодоксалните истини на неолиберализма и вече са очертани, макар и недостатъчно добре, контурите на икономическата теория на "новата икономика". Предстои от отделни фрагменти да се създаде монолитна и цялостна теория за осмисляне на съвременните реалности и икономическата ситуация. Инструмент в това епохално по значението си дело трябва да станат свободната обмяна на научна информация и спокойният диалог между учените, за което кръглата маса е призвана да допринесе.

В оживената дискусия взеха отношение редица видни учени-икономисти - чл.-кор. Иван Ангелов, проф. Нансен Бехар, проф. Иван Николов, проф. Атанас Дамянов, проф. Делчо Порязов, проф. Сава Гевренов, доц. Маргарита Атанасова и г-н Божидар Фотев.

Чл.-кор. И. Ангелов (Икономически институт при БАН) опонира на тезата, че Указ 56 от 1989 г. е създал подходяща рамка за декапитализация на държавните фирми и за прехвърляне на държавни активи в собственост на представители на номенклатурата, с аргумента, че злоупотребата със закони е валидна и сега, в условията на демокрация. Този указ даде възможност реално осъществяващото се частно производство да стане легално, но сегашното състояние може да се определи само като слугинство на корпоративни интереси. Чл.-кор. Иван Ангелов подчерта, че условие за развитието на която и да е наука е честността и истинността.

Проф. Н. Бехар (Стопански факултет на СУ) опонира на ст. н. с. М. Димитров, че достъпът до научна литература е бил ограничаван в страната, като се позовава и на своята дългогодишна работа като научен сътрудник на Икономическия институт при БАН. Той акцентира върху два въпроса по темата на дискусията. От една страна, проф. Бехар обоснова необходимостта от прилагане на холистичен подход като отговор на съвременните предизвикателства пред развитието на икономическата наука, а от друга, изтъкна, че за да може знанието да се материализира и да допринесе за икономическото развитие, е необходима съответна среда и нейното създаване е един от проблемите, които трябва да се поставят и решават.

Проф. Д. Порязов (председател на Съюза на икономистите в България) акцентира върху значението на партиите за развитието на икономиката в условия на демократична организация на обществото. Той обърна внимание на мястото и отговорността на научните работници за разработването на техните управленски програми, отчитайки широките дискусии по важните за развитието на обществото проблеми.

Проф. Б. Фотев (председател на Националната камара за развитие на бизнеса) се спря на връзката между развитието на икономическите науки у нас и координацията при участието в европейското изследователско пространство, както и на необходимостта от запазване и разширяване на

завоюваните ниши в него чрез рационално използване на българското технологично наследство. Във връзка с това той постави проблема за развитие на мрежа от центрове за анализ на информация и подготовка на българските предприятия за посрещане на икономическите предизвикателства на присъединяването към ЕС.

Доц. М. Атанасова (Университет за национално и световно стопанство) подчерта значението на обмяната на идеи и становища за развитието на икономическите науки. Необходима е промяна в поведението на представителите на науката в общественото пространство. Би трябвало да има отваряне в рамките както на иницирираното от Европа европейско изследователско пространство, така и на националната икономическа колегия. Освен това е нужно представителите на икономическата наука да имат по-тясна връзка с тези на бизнеса, за да могат новите идеи да намират по-бърза реализация. Стъпка в тази посока е новосъздаденият център за стимулиране на връзките на бизнеса и науката към УНСС.

Проф. И. Николов изрази опасение относно праксеологията, в която изпадаме при определяне на проблемите пред развитието на икономическите науки. Основното, върху което трябва да се мисли, е как да се развиват методологията и икономическата теория така, че да са адекватни на съвременните процеси и предизвикателства.

Проф. А. Дамянов (Стопанска академия "Д. А. Ценов" – Свищов) дефинира нов проблем пред икономическата наука, свързан с асиметричната комуникация. Пространно в теоретичен и практико-приложен аспект бяха открити предизвикателствата, които асиметричната комуникация поставя пред икономическото развитие. Във връзка с това той определи като особено важни научните изследванията в областта на икономиката на асиметричната комуникация.

Проф. С. Гевренов постави акцент върху историческото наследство в областта на икономическите науки и неговото използване за по-нататъшното ѝ развитие. Той подчерта, че съвременният прочит на акад. Евгени Матеев, на акад. Иван Стефанов и др. може да стане източник на нови идеи за развитие на икономическата наука и за усъвършенстване на икономическата практика.

Накрая всички единодушно изразиха задоволството си от проведената среща-дискусия. На нея бяха открити много и съществени проблеми пред българската икономическа наука, които могат да бъдат предмет на следващи дискусии, организирани от Икономическия институт при БАН и Секция "Икономически науки" при СУБ. На тази среща публично беше оповестена и инициативата на организаторите 11 юни да бъде обявен за Професионален ден на икономиста.

Ст. н. с. д-р Росица Чобанова